

APPENDIX A

DOCUMENT I

(RIGA AGREEMENT)

AGREEMENT BETWEEN THE AMERICAN RELIEF ADMINISTRATION AND THE RUSSIAN SOCIALIST FEDERATIVE SOVIET REPUBLIC

WHEREAS a famine condition exists in parts of Russia, and WHEREAS Mr. Maxim Gorky, with the knowledge of the Russian Socialist Federative Soviet Republic, has appealed through Mr. Hoover to the American people for assistance to the starving and sick people more particularly the children, of the famine stricken parts of Russia and

WHEREAS Mr. Hoover and the American people have read with great sympathy this appeal on the part of the Russian people in the distress and are desirous, solely for humanitarian reasons, of coming to their assistance, and

Russia since 1917 will be admitted on approval by the Soviet authorities.

Second: That they will, on demand of the A.R.A., immediately extend all facilities for the entry into and exit from Russia of the personnel mentioned in (1) and while such personnel are in Russia the Soviet Authorities shall accord them full liberty to come and go and move about Russia on official business and shall provide them with all necessary papers such as safe-conducts, laissez passer, et cetera to facilitate their travel.

4

ВАШЫНГТОН — МАСКВА: ХЛЕБ ДЛЯ БАЛЬШАВІКОЎ

Першая спроба дапамогі. — Другая спроба. — Арышт араўцаў у Менску. — За хлебам з кулямётам. — Голад у Паволжы. — Зварот Горкага. — Умовы Гувэра. — Рыскае пагадненне. — Першыя ўрокі

Гербэрт Гувэр бальшавікоў не любіў. Аднак лічыў сваім абавязкам дапамагаць усім галодным і хворым — што аказалася зусім ня проста.

Яшчэ ўвесну 1919 ягоны плян перанесці працу дабрачынных арганізацыяў з заміранай Эўропы ў Расею, дзе шалела грамадзянская вайна, быў абмеркаваны і ўзгоднены з кіраўнікамі так званай Рады чацьверкі — ЗША, Італіі,

Францыі й Вялікабрытаніі. У адказ выбухнула бура крытыкі.

Францускі друк тлумачыў плян Гувэра пошукамі рынку збыту для амэрыканскіх фэрмераў і жаданьнем захапіць важныя канцэсіі ў расейскай эканоміцы. Белая эміграцыя вінаваціла АРА ў маральнай і матэрыяльнай падтрымцы бальшавіцкага рэжыму, які вось-вось мусіў сканаць. Лёнданскія кансэрватары ацэньвалі плян як заахвочваньне крыміналу, здраду сябрам і пачатак усясьветнай анархіі. Нью-ёрская прэса выказвала здагадку, што насамрэч дапамога будзе скіраваная контрарэвалюцыянерам і ёсьць часткаю таёмнае антыбальшавіцкае апэрацыі. Адказваць на савецкую пагрозу мірам і хлебам, пісала іншая амэрыканская газета, было ўсё роўна што «гладзіць шалёнага бальшавіцкага сабаку па галоўцы й спрабаваць пасябраваць зь ім».

Прапанова дапамогі тымчасам была адкінутая бальшавікамі. Наркам замежных справаў Чычэрын ад імя ўраду вітаў гуманітарную частку пляну. Але катэгарычна не прыняў умовы: спыненьне ўсіх ваенных дзеяньняў варожых бакоў, руху войска ды тэхнікі. Савецкі ўрад лічыў, што пералом у грамадзянскай вайне ўжо адбыўся, канчатковая перамога блізкая й замірэньне пойдзе на карысьць белаі арміі й акупацыйным войскам. Саветы настойвалі на наўпроставых перамовах зь дзяржавамі Антанты.

Гувэр быў схільны далей шукаць спосабы дапамогі. З увагі на тагачасную грамадскую й палітычную сытуацыю ў Расеі ён скептычна

ацэньваў шанцы саюзнікаў у змаганьні з бальшавікамі й прадказваў паразу контрарэвалюцыйных сілаў. Аднак міністар замежных справаў Францыі Стэфан Пішон катэгарычна не пагадзіўся з Гувэрам і заявіў, што падзеньне бальшавіцкага рэжыму непазьбежнае й гэта пытаньне толькі часу. Гэтак у траўні 1919 скончылася першая спроба дапамогі.

Наступнае кантактаваньне АРА й бальшавікоў адбылося праз год і мела больш практычны характар, чым хацелася б АРА. У канцы красавіка 1920 пачалася польска-савецкая вайна. Польскае войска хутка ўзяло Кіеў, але неўзабаве мусіла адступіць аж да Варшавы. Праца АРА на тэрыторыі баявых дзеяньняў была перарваная. Спробы дамовіцца з бальшавіцкім урадам аб працягу дзейнасьці АРА на занятай Чырвонай арміяй тэрыторыі плёну не прынеслі. Аднак у сярэдзіне жніўня пачаўся кантранаступ польскага войска, і чырвоныя часткі імкліва адступілі.

17 жніўня ў Менску пачаліся польска-расейскія мірныя перамовы. Разам з афіцыйнай дэлегацыяй у Менск прыбылі два супрацоўнікі АРА — Морыс Пэйт і Гершэл Ёокер. Раней на адрас менскіх уладаў была адпраўленая тэлеграма, якая папярэдзвала пра візыт араўцаў.

Аднак у Менску Пэйт і Ёокер былі арыштаваныя разам з чальцамі польскае дэлегацыі.

Пасьля трох дзён зьнявольеньня амэрыканцам удалося адправіць тэлеграму пратэсту на імя наркама замежных справаў Чычэрына. Яшчэ праз тры дні араўцы былі вызваленыя й выехалі

ў Маскву. Трэба было вырашыць два пытанні: дамовіцца, як надалей харчаваць 200 тысяч дзяцей у Беларусі і ў Украіне на ўсход ад лініі Керзана, і высветліць патрэбы ў дапамозе дзецям у цэнтральнай Расеі.

Адказ быў ужо знаёмы: дапамога Расеі віталася, але вылучна пад кантролем савецкіх органаў. Апроч таго, ня АРА, а амэрыканскі ўрад павінен выступіць з такой прапановай. Абедзве ўмовы былі непрымальныя для Гувэра.

Не прынеслі плёну й пазьнейшыя намаганні вырашыць лёс АРА ў Беларусі²³. Каб аднавіць апэрацыі на яе тэрыторыі, як прапаноўвалі Пэйт і Ёкер, Масква зноў патрабавала афіцыйнага звароту ўраду ЗША. Аднак спадзевы большавіцкага ўраду такім чынам дамагчыся дыпламатычнага прызнання нічым ня скончыліся.

У Крамлі тымчасам вырашылі здабываць хлеб з дапамогай кулямэтаў. Хлеб — гэта зброя, заяўлялі камісары. Карныя атрады жорстка душылі рэшткі антыбольшавіцкага супраціву, палітыка харчразьвёрсткі ўзаконьвала дзяржаўнае рабаўніцтва сялянаў, і арганізаваны голад быў такім самым сродкам утрыманьня ўлады, як расстрэлы й канфіскацыі²⁴.

²³ У 1919—1921 тэрыторыя этнічнай Беларусі некалькі разоў пераарыентавалася паміж Польшчай, Літвой і Расеяй. У сакавіку 1921 Рыская мірная дамова паміж РСФСР, Украінай і Польшчай падзяліла Беларусь на дзве часткі. Заходняя частка была аддадзена пад кіраўніцтва Варшавы.

²⁴ Некалькі тагачасных указаньняў Леніна ў справе канфіскацыі: «Выдатны плян масавага руху з кулямэтамі за

Аднак калі ўвесну 1921 абяскоўленая краіна апынулася на мяжы каляпсу й стала відавочна, што галоўная пагроза большавіцкай уладзе зыходзіць ад яе ўласнай палітыкі, Ленін абвясціў нэп. Новая эканамічная палітыка яшчэ не пасьпела даць плёну, як на вялікія збожжавыя раёны на поўдні і ўсходзе Расеі абрынулася засуха. Улетку пагроза масавага голаду стала відавочнай. Напрыканцы чэрвеня газэта «Правда» прызнала, што ад голаду церпяць 25 мільёнаў чалавек.

Савецкі ўрад не звярнуўся афіцыйна па міжнародную дапамогу, але дазволіў выступіць з такімі зваротамі патрыярху Ціхану й пісьменьніку Максіму Горкаму. 23 ліпеня быў надрукаваны ліст Горкага «Да ўсіх сумленных людзей», які сканчаўся заклікам:

Я прашу ўсіх сумленных людзей Эўропы й Амэрыкі аб хуткай дапамозе расейскаму народу. Дайце хлеб і лекі²⁵.

хлебам...», «Ачысьціць цалкам усе лішкі хлеба...», «Складзіце павятовыя сьпісы найбагацейшых сялян, якія адказваюць жыцьцём за правільную хаду працы забесьпячэньня хлебам...», «Павесіць завадатараў з кулакоў...» (паводле «Ленинского сборника», т. 18, 1931).

²⁵ Падчас голаду савецкі ўрад пад кіраўніцтвам Леніна працягваў фінансаваць у цывільнай валюце замежныя кампартыі: 20 красавіка 1922 было вылучана 3 150 600 рублёў золатам Камінтэрну. Праз тыдзень сума была павялічана яшчэ на 400 000, у т.л. «на агітацыю сярод японскіх салдат». Паводле падлікаў гісторыка Д.Валкагонава («Ленин. Политический портрет»), у 1922 замежным кампартыям было перапраўлена золата, каштоўнасьцяў і грошай на суму больш за 19 000 000 залатых рублёў.

Гербэрт Гувэр быў гатовы да такога павароту. Яшчэ напачатку 1919 ён прадказваў разбуральныя вынікі бальшавіцкага гаспадарання. У дзень, калі быў надрукаваны ліст Горкага, Гувэр адказаў аўтару тэлеграмай:

Зь вялікім пачуццём я прачытаў ваш зварот да амэрыканцаў пра дабрачынную дапамогу хворым і галодным людзям Расеі, асабліва дзецям. Для ўсіх амэрыканцаў абсалютнай умовай любой дапамогі павінна быць неадкладнае вызваленне амэрыканцаў, зьняволеных у Расеі, і стварэнне адпаведных умоваў для працы. Як толькі гэтыя крокі будуць ажыццёўленыя, Амэрыканская адміністрацыя дапамогі, чыста добраахвотнае аб'яднаньне, дзе я зьяўляюся старшынёю, у супрацы зь іншымі дабрачыннымі арганізацыямі, якія цалкам падтрымліваюцца шчодрасьцю амэрыканскіх людзей, мае напачатковае дастатковыя фонды, каб неадкладна аказаць дапамогу дзецям і хворым.

Нашая арганізацыя ўжо раней цягам апошняга году выказвала гатовасьць зрабіць такую паслугу выключна з гуманітарных меркаваньняў, абсалютна не зьвязаных ні зь якімі палітычнымі, сацыяльнымі альбо рэлігійнымі матывамі. Аднак зь відавочных адміністрацыйных прычынаў гэта было й мусіць быць абумоўлена пэўнымі захадамі. Калі гэтыя захады будуць зробленыя, мы гатовыя распачаць такую працу.

Сёньня мы клапацімся пра тры з паловай мільёна дзяцей у дзесяці розных краінах і будзем гатовыя паставіць харч, адзеньне й мэдыкамэн-

ты мільёну дзяцей у Расеі настолькі хутка, наколькі гэта магчыма арганізаваць. Адміністрацыйныя ўмовы, якія мы мусім выставіць, ідэнтычныя тым, што мы мелі ў кожнай з дваццаці трох краінаў, дзе праводзілі апэрацыі дапамогі больш чым васьмі мільёнам дзяцей.

Празь дзень, 25 ліпеня, Горкі адказаў, што савецкі ўрад прыме прапанову Гувэра, і 31 ліпеня ён перадаў АРА афіцыйны ліст за подпісам Каменева, які ўзначальваў урадавы камітэт дапамогі ахвярам голаду. Каменеў заклікаў неадкладна распачаць перамовы ў Маскве, Рызе ці Рэвэлі. Эўрапейская штаб-кватэра АРА месцілася ў Лёндане. Яе кіраўнік Ўолтэр Браўн адразу выехаў у Рыгу. 10 жніўня Браўн і тры кіраўнікі апэрацыямі АРА ў Польшчы, Нямеччыне й балтыйскіх краінах селі за стол перамоваў з бальшавіцкай дэлегацыяй на чале з намесьнікам наркама замежных справаў Максімам Ліцьвінавым.

Умовы АРА былі выкладзеныя ўжо ў тэлеграме Горкаму, дзе Гувэр запатрабаваў, каб адпачатку савецкія ўлады ясна заявілі:

- А. Што ёсьць неабходнасьць у нашай дапамозе.
- Б. Што амэрыканскія прадстаўнікі АРА будуць мець поўную свабоду ўезду-выезду й перамяшчэньня па Расеі.
- В. Што гэтыя чальцы будуць мець магчымасьць арганізаваць неабходныя камітэты на месцах і мясцовую дапамогу безь дзяржаўнага ўмяшаньня.
- Г. Што ім забясьпечыць бясплатны транспарт,

склады й апрацоўку імпартаваных паставак па-за чаргой, што ўлады бясплатна вылучаць патрэбныя будынкі, абсталяваньне й паліва.

Д. Што ў дадатак да імпартаваных харчу, адзеньня й мэдыкамэнтаў дзеці й хворыя будуць атрымліваць аднолькавы аб'ём мясцовых паставак нароўні з астатнім насельніцтвам.

Е. Што АРА будзе мець гарантыі неўмяшаньня ўладаў у сваю свабоду ўсіх сваіх супрацоўнікаў.

У сваю чаргу Гувэр абяцаў дзьве рэчы:

Першае. Што АРА, у межах сваіх рэсурсаў, будзе аказваць дапамогу ўсім дзецям і хворым аднолькава, незалежна ад расы, веры й сацыяльнага статусу.

Другое. Што яе прадстаўнікі й супрацоўнікі ў Расеі ня будуць займацца ніякай палітычнай дзейнасьцю.

Пачатак перамоваў з бальшавікамі зноў выклікаў град крытыкі ў Амэрыцы. Правыя абураліся, што Амэрыка зьбіраецца дапамагаць вар'яцкаму рэжыму, які зруйнаваў Расею. Левыя радыкальныя арганізацыі абвінавачвалі Гувэра ў намеры падарваць бальшавіцкую ўладу й патрабавалі, каб уся дапамога беспасярэдне была перададзеная расейскаму ўраду. У якасьці аргумэнту прыводзілася дзейнасьць АРА ў Вугоршчыне, якая быццам прывяла да падзеньня камуністычнага ўраду Бэлы Куна²⁶.

²⁶ Падобная выснова вынікала з успамінаў былога кіраўніка АРА ў краінах Паўднёвай Эўропы капітана Т.Грэгары.

Перамовы ў Рызе праходзілі пад пільнай увагай прэсы, пад бурны камэнтар супрацьлеглых палітычных сілаў і ў нябачнай, але адчувальнай прысутнасьці эўрапейскіх урадаў, якія сьпешна пасылалі ў Рыгу сваіх дыпляматычных прадстаўнікоў. Пасярэдніцкія паслугі прапаноўвалі міжнародныя авантурысты, якія пачылі свой шанец у гуманітарнай апэрацыі.

Тымчасам напружанасьць на перамовах узрастала. Ліцьвінаў пагаджаўся на ўсе ўмовы Гувэра, апроч аднае: свабода дзеяньняў амэрыканцаў. Гэта тычылася перш за ўсё права самастойна разьмяркоўваць дапамогу. А таксама — колькасьці амэрыканцаў, свабоды перамяшчэньня, права ўладаў на ператрус амэрыканскіх офісаў і асабістых рэчаў, высылаць непажаданых асобаў з краіны й вызначаць зоны дапамогі. Браўн, са свайго боку, патрабаваў такіх самых умоваў, якія АРА мела ў іншых краінах.

У сярэдзіне жніўня ў эўрапейскай прэсе зьявіліся першыя паведамленьні аб правале перамоваў. Аднак адбыўся зрух. Пасьля некалькіх дзён і начэй шматгадзінных дадатковых абмеркаваньняў і ўзгадненьняў са сваімі сталіцамі раніцай 20 жніўня дэлегацыі сустрэліся, маючы канчатковы тэкст пад назвай «Пагадненьне паміж Амэрыканскай адміністрацыяй дапамогі й Расейскай Сацыялістычнай Фэдэратыўнай Савецкай Рэспублікай».

Ягоня артыкулы пад загалоўкам «Спыняючы чырвоны прыліў» друкаваліся ў амэрыканскай прэсе ў 1921. Гістарычныя факты не пацьвярджаюць гэтае высновы.

Пра Льва Каменева (зьлева), кіраўніка Последгола, у тагачасных дакумэнтах АРА пісалі як пра найбольш верагоднага наступніка Леніна на чале ўлады. Палкоўнік Уільям Гаскел (справа), кіраўнік АРА ў Расеі, па вяртанні ў Амэрыку прачытае ў газэтах пра расстрэл у 1936 годзе свайго знаёмага, які на адкрытым працэсе назаве сябе забойцам, тэрарыстам і шпіёнам. Гаскел стаў генэралам у часе другой усясьветнай вайны, пасля ўзначальваў Амэрыканскі фонд ратаваньня дзяцей

Падпісаньне адбылося ў прысутнасьці латыскіх урадоўцаў, дыпляматаў і журналістаў. Дакумэнт адкрывала прэамбула:

Беручы пад увагу, што некаторыя часткі Расеі ахапіў голад,

Беручы пад увагу, што сп. Максім Горкі зь ведама РСФСР зьвярнуўся праз спадара Гувэра да Амэрыканскага народу па дапамогу для хворых, галодных, асабліва дзяцей,

Беручы пад увагу, што сп. Гувэр і Амэрыканскі народ успрынялі просьбу ад імя Расейскага народу зь вялікім спачуваньнем і жадаюць, выключна з гуманітарных меркаваньняў, прыйсьці ім на дапамогу,

Беручы пад увагу, што сп. Гувэр у адказе сп. Горкаму прапанаваў, што АРА магла б даставіць дадатковую дапамогу аднаму мільёну дзяцей у Расеі,

Дзеля гэтага дасягнутая дамоўленасьць паміж АРА, неафіцыйнай добраахвотнай амэрыканскай дабрачыннай арганізацыяй пад старшыняўствам Гербэрта Гувэра, і РСФСР (Савецкімі ўладамі).

Далей ішоў тэкст пагадненьня, пра які гэтак доўга спрачаліся Браўн зь Ліцьвінавым. АРА абавязвалася аказваць дапамогу пры ўмове выкананьня савецкімі ўладамі пэўных патрабаваньняў — яны складаліся з 25 пунктаў. Улады гарантавалі амэрыканцам свабоду руху, бясьпеку, быў вызначаны парадак фінансаваньня, працы портаў і транспарту грузаў, асобна агаворваліся правы атрымальнікаў дапамогі

АРА — іх не павінны былі пазбаўляць савецкіх паек. Асобны параграф тычыўся прыёму на працу мясцовага пэрсаналу — АРА мелася атрымаць поўную свабоду падбору супрацоўнікаў, і ўлады абавязаліся ўсяляк спрыяць гэ таму.

Пункт 8 пагаднення на першы погляд меў чыста тэхнічны характар:

Даставы дапамогі, прызначаныя дзецям і хворым, вызначаным АРА ў адпаведнасці з пунктам 24, застаюцца ўласнасцю АРА, аж пакуль насамрэч ня будуць спажытыя дзецьмі й хворымі, і размяркоўваюцца ад імя АРА.

Пункт 24 удакладняў прынцып размеркавання:

Размеркаванне дапамогі для дзяцей і хворых будзе ажыццяўляцца не зважаючы на расу, рэлігію, сацыяльны альбо палітычны статус.

Гэтыя два пункты цалкам супярэчылі цэнтральным прынцыпам бальшавіцкай улады — поўнага дзяржаўнага кантролю й клясавага падыходу. Але пакуль Масква мусіла падпісаць амэрыканскія ўмовы. Ліцьвінаў выступіў з палымянаю прамоваю пра палітычную значнасць пагаднення. Браўн, у сваю чаргу, падкрэслена выразна заявіў, што пагадненне ня мае ніякага палітычнага значэння.

У гэты ж дзень пасля тэлеграмы Браўна пачалася адгрузка харчавання для Расеі са скла-

доў АРА ў Гамбургу, Данцыгу й Рызе. Яшчэ празь дзесяць дзён, 1 верасня, амэрыканскі сухагруз «Фэнікс» прышвартаваўся ў петраградскім порце з 700 тонамі мукі, рысу й цукру на борце.

У суботу 27 жніўня першы кантынгент АРА — сямёра амэрыканцаў — прыбыў у Маскву²⁷.

Іх сустракалі прадстаўнікі Наркамату замежных справаў і ўраду.

Амэрыканцы адразу атрымалі першы ўрок: улады краіны з насельніцтвам больш за 120 мільёнаў чалавек былі гатовыя размясьціць толькі тры чалавекі, астатнім месца не было. Амэрыканцы пагадзіліся начаваць у вагоне й пацікавіліся плянам заўтрашніх дзелавых сустрэчаў. Ім паведамлілі, што ў нядзелю ўсе камісарыяты зачыненыя й ніхто зь імі сустрацца ня зможа.

Такі быў другі ўрок.

²⁷ Першапачаткова меркавалася, што ў АРА будзе працаваць каля 100 амэрыканцаў. Аднак з прычыны пашырэння апэрацыяў гэтая лічба вырасла да 381 чалавека (нехта працаваў цалкам увесь тэрмін, нехта толькі некалькі месяцаў). Кірункі дзейнасці АРА былі адлюстраваныя ў структуры арганізацыі: у Маскоўскай штаб-кватэры існавалі ўправы размеркавання харчу й адзеньня, мэдычнай дапамогі, складавання й транспарту, фінансаў, а таксама інспектарат, гістарычны адзел, прэс-служба й паўафіцыйная консульская служба (АРА паспрыяла рэпатрыяцыі 798 амэрыканскіх грамадзянаў ці асобаў, якія мелі сваякоў у Амэрыцы).